

Bengt Nilson

Undéns tredje väg: Sverige i det kalla kriget, 1950—1952*

Inledning

I ett inlägg i Dagens Nyheter den 21 oktober 1990 hävdade den amerikanske forskaren Paul M Cole att Sverige mot slutet av 1940-talet och början av 1950-talet under utrikesminister Östen Undéns ledning aktivt och i hemlighet ”sökte upprätta militärt samarbete åtminstone med USA och kanske även med andra NATO-länder utan att detta skulle bli känt för den svenska allmänheten”. Som exempel nämndes bl.a. att Sverige, dock utan framgång, föreslog en ensidig amerikansk garanti att USA i händelse av sovjetisk invasion över Östersjön skulle använda kärnvapen för att försvara Sverige. Mera framgångsrikt var ett avtal från 1952 — som hölls hemligt på svensk begäran — och som innebar att Sverige mot att delta i NATO-ländernas ekonomiska krigföring mot östblocket godkändes ”som köpare av amerikansk militär utrustning enligt lagen om militärt bistånd, på samma villkor som NATO-medlemmarna”.¹

Detta inlägg utlöste en långvarig, delvis animerad diskussion beträffande svensk utrikespolitik under det kalla kriget, vilken bl.a. fördes på Dagens Nyheters debattsida. Två åsiktsriktningar kunde urskiljas. Den ena representerades av förre kabinetssekreteraren Sverker Åström och den socialdemokratiske publicisten och f.d. diplomaten Yngve Möller som båda hävdade att Sverige förde en fast och konsekvent neutralitetspolitik under det kalla kriget, och att det inte gjordes några betydande avsteg från denna politik.²

Båda är auktoriteter på området. Åström deltog som tjänsteman i det svenska utrikesdepartementet (UD) vid utformningen av den svenska utrikespolitiken, något som han har utförligt behandlat i memoarerna ”Ögonblick” (1992). Möller har bedrivit omfattande forskningar i svenska arkiv och publicerat en biografi över Undén (1986).³ Hur han ser på denne framgår av följande citat:

* Efter det att denna artikel inlämnats för tryckning har Neutralitetspolitikkommisionen avgivit betänkandet *Om kriget kommit... Förberedelser för mottagande av militärt bistånd 1949—1969* (SOU 1994:11) Jag har tagit del av betänkandet, som med bilagor omfattar mer än 450 sidor text, men har inte funnit anledning att revidera någon uppfattning eller skrivning i föreliggande artikel.

”Under sin långa tid som utrikesminister 1945—62 hävdade Undén alliansfriheten som utrikespolitisk huvudlinje med större fasthet och konsekvens än tidigare skett. Han kom att framstå som en av denna politiks fäder, fick den accepterad av svenska folket samt känd och erkänd i omvärlden”.⁴

Denna traditionella uppfattning ifrågasätts av bl.a. freds- och konfliktforskaren Wilhelm Agrell. I boken ”Den stora lögnen”(1991) hävdade Agrell att hemliga kontakter med USA, NATO och enskilda NATO-länder ”redan från slutet av 1940-talet förvandlade Sverige till ett de facto västallierat land”. Agrell som byggde på Coles uppgifter samt på egna studier i svenska militära arkiv drog slutsatsen att Sverige efter andra världskriget förde en ”dubbel säkerhetspolitik”, som under 1950-talet alltmera karakteriserades av hemlig militärallians med väst i fred syftande till öppen militärallians i krig.⁵

Agrell pekade på några viktiga etapper på vägen. Från 1946 ingick Sverige i en ”underrättelseallians” med västmakterna med spetsen riktad mot Sovjetunionen. Denna bestod bl.a. i samarbete och utbyte av signalspaningsinformation med det amerikanska europahögkvarteret (EUCOM) och dess underrättelsecentral i Wiesbaden. De resultatlösa förhandlingarna 1948—49 om ett skandinaviskt försvarsförbund blev 1949 med den svenska regeringens godkännande startpunkten för militärt samarbete på stabsnivå med NATO-länderna Norge och Danmark. År 1952 slöt Sverige ett hemligt avtal om inköp av amerikansk krigsmateriel genom vilket USA blev Sveriges ”egentliga skyddsmakt”.⁶

Debatten mellan traditionalister och revisionister har främst gällt huruvida Sverige var strikt neutralt under det kalla kriget eller om det var hemlig allierad med NATO. Det finns emellertid en tredje, hittills föga uppmärksammas möjlighet. I oktober 1948 — i samband med förhandlingarna om ett skandinaviskt försvarsförbund — skrev Undén i sin dagbok:

”Neutralitet — med eller utan skandinaviskt samarbete. *Fördelar*: möjlighet att stå utanför. *Olägenheter*: Sovjet kan när som helst gå till anfall utan att riskera världskrig. Vi blir avskrivna av västmakterna. — Det andra alternativet: öppen allians med västmakterna. *Olägenheter*: Vi placeras av Sovjet bland dess fiender. *Fördelar*: Sovjet måste säga sig att ett angrepp betyder världskrig. Möjligheter få krigsmateriel från USA”.⁷

Undén fortsatte:

”— Vanskligt val. Oerhört ansvar. Bägge alternativen *kan* föra oss ut i fördärvet. Önskvärt vinna tid. Dock inte vänta för länge. Kanske finns en tredje väg? ... Västmakterna bör veta att vi vill rätta in vår försvarskraft, även om vi inte vill åta oss direkta förpliktelser”.⁸

I dagboken diskuterade Undén således *tre* alternativ för den framtida svenska utrikespolitiken: neutralitet, öppen militärallians med västmakterna och en ”tredje väg” utan direkta militära åtaganden.

Syftet med föreliggande uppsats är att på grundval av mera systematiska kallstudier i svenskt arkivmaterial granska i vad mån Sverige i Koreakrigets

skugga och utsatt för ökande tryck från västmakterna försökte följa en dylik "tredje väg" inom utrikespolitiken och vad den i så fall innebar. Undersökningen begränsas till de ur ett kalla krigs-perspektiv centrala åren 1950—52 och behandlar tre centrala områden inom svensk utrikespolitik: handelspolitiken gentemot östblocksländerna, krigsmaterielimporten från de västliga stormakterna samt övervägandena beträffande Sveriges möjligheter att under ett krig öst-väst förhålla sig neutralt men ändå kunna upprätthålla import av försörjningsviktiga varor. I focus för intresset står det centrala organet inom svensk utrikespolitik, utrikesdepartementet i Stockholm och framställningen bygger till stor del på handlingar ur dess arkiv. Hur man på svenskt militärt håll betraktade utrikespolitikens utformning berörs endast glimtvis i framställningen och någon genomgång av de militära arkiven har inte utförts.

Framstötter om svensk medverkan i COCOM

Påtryckningar mot Sverige att föra en restriktiv handelspolitik mot Sovjetunionen hade framförts redan mot slutet av det andra världskriget. I juli 1945 gjorde USA en *démarché* i Stockholm och begärde att den svenska regeringen skulle förbjuda uranexport, vilket beviljades.⁹ År 1948 fick Sverige del av Marshallhjälpen. Som motprestation tillämpade de svenska myndigheterna ett tillägg till den amerikanska *Foreign Assistance Act*, sektion 117 (d), det s.k. *Mundt Amendment*. Det gick ut på att länder som mottog Marshallhjälp inte fick exportera strategiska varor till Östeuropa som producerats med amerikanska varor inköpta med lån eller bidrag från USA.¹⁰

Under 1949 gjorde Sverige nya eftergifter. Ett förbud mot export av strategiska varor för framställning av atomenergi infördes.¹¹ Den svenska exporten av krigsmateriel blev föremål för en omfattande översyn och mera restriktiv än tidigare. I oktober 1949 informerade kabinettssekreterare Dag Hammarskjöld den brittiske ambassadören om förändringarna. Han meddelade att man använde sig av de brittiska och franska embargolistorna vid utformningen av de nya riktlinjerna och att man var villig att diskutera åtgärder för att förhindra reexport av varor som Sverige importerade på licens från Storbritannien och Frankrike. Slutligen förklarade han att den svenska regeringens målsättning var att varken uppmuntra en utvidgning av exporten eller medge nya marknader utöver de traditionella marknaderna i Västeuropa, några länder i Sydamerika och tillfälliga leveranser till länder i Mellanöstern.¹²

Det kan således konstateras att Sverige redan 1949 utformade delar av sin östhandelspolitik efter västmakternas önskemål. Det gällde flera krigsviktiga sektorer, främst atomenergi och vapen. Däremot var den svenska regeringen skeptisk till ett generellt embargo mot strategisk export till Sovjetunionen. Då västmakterna hösten 1949 bildade ett hemligt organ för exportkontroll gentemot östblocket, COCOM (*Co-ordinating Committee for East-West Trade*), med säte i Paris, avböjde Sverige att medverka med hänvisning till neutralitetspolitikens krav.¹³

I januari 1950 började COCOM övervaka handeln med Östeuropa. Eftersom organisationen hade stora igångsättningsproblem visade man till en början inget större intresse för de neutrala kryphålen i blockaden, Sverige och Schweiz. I juni 1950 fick emellertid Hervé Alphand, chef för den ekonomiska avdelningen i Quai d'Orsay, och som ledde exportkontrollmötena i uppdrag att informera Sverige och Schweiz för att förmå dem att medverka i handelsblockaden.¹⁴ På svensk sida visade man föga intresse. Undén meddelade sin norske kollega Halvar Lange att Sverige förde en självständig politik och inte avsåg att "involvera sig i det västliga samarbetet på detta område eller ikläda sig några som helst förpliktelser".¹⁵ UD förhöll sig passivt och besvarade inte COCOM:s *démarché*. Det är därför oklart på vilken grund de franska delegaterna vid COCOM-mötet i oktober 1950 kunde meddela att Sverige var villigt till informellt samarbete.¹⁶ På fransk sida hängav man sig av allt att döma åt önsketänkande.

En månad senare ställdes Sveriges medverkan på sin spets mot bakgrund av att Koreakriget, som brutit ut i juni 1950, efter Kommunist-Kinas intervention i oktober och november började gå dåligt för FN-styrkorna, som snart befann sig i ordnad reträtt mot den 38:e breddgraden. Eftersom amerikanska FN-soldater hade funnit svenska kullager i en erövrad, sovjetisk tillverkad nordkoreansk stridsvagn gjorde USA en irriterad *démarché* i Stockholm och begärde en förklaring. På svensk sida försvarade man sig med att det var frågan om kullager från AB Svenska Kullagerfabrikens (SKF) anläggning i Östtyskland, som efter kriget hade monterats ned och förts till Sovjetunionen som krigsskadestånd.¹⁷

Denna händelse fick USA att åter rikta uppmärksamheten mot Sverige samtidigt som COCOM under intryck av Koreakriget ändrade karaktär från ekonomiskt försvar till ekonomisk krigföring mot sovjetkommunismen. I november 1950 hade USA, Storbritannien och Frankrike tillsammans utarbetat nya spärrelistor, som skulle läggas fram inför COCOM vid dess möte i januari 1951. Tre-maktsförslaget innebar en fördubbling av antalet strategiska varor och en vidgad målsättning för verksamheten. Den syftade till att skada krigsindustrin i Östeuropa och "other industrial fields which serve to support the basic economy of a country and which therefore support either a peacetime or a wartime economy".¹⁸

COCOM skulle således gå på offensiven och försöka stoppa kommunistländernas industriella utveckling på alla områden.

Ökade svårigheter att importera krigsmateriel från väst

I Europa var atlantpakten, NATO, ännu i ett uppbyggnadsskede. Dess första "Medium Term Defence Plan", som antogs i december 1950 för tiden fram till 1954 lade tyngdpunkten på en kontinental strategi medan nordflanken — Skandinavien — gavs låg prioritet. Det sovjetiska huvudangreppet antogs äga rum

i Centraleuropa med sekundära angrepp från söder och norr mot Skandinavien. Enligt NATO:s beräkningar disponerade Sovjetunionen över 20 divisioner och 1 000 flygplan för attacker mot Norge och Danmark.¹⁹

Enligt "Medium Term Defence Plan" kunde Sovjetunionen antingen anfalla Danmark och Norge från flankerna och därmed undvika krig mot det militärt starka Sverige eller gå till angrepp samtidigt mot hela Skandinavien. Sverige betraktades inte som en funktionell allierad. Däremot förutsatte planen att Sverige i krigsfall skulle förhålla sig neutralt om det inte anfölls och att det med kraft skulle bekämpa sovjetiska försök att kränka dess neutralitet. I september 1950 konstaterade den norske försvarsministern Jens Christian Hauge att "if the Northern Region can count on the Swedish combat forces, we will to begin with be able to cover the bare minimum."²⁰

NATO betraktade således 1950 Sverige som militärt starkt. Det hade vid denna tid Europas tredje största flygvapen efter de sovjetiska och brittiska. I Nordeuropa var Sverige en regional stormakt. Enligt den svenska ambassadören i Washington, Erik Boheman kunde Sverige 1949 mobilisera 700 000 man, Norge 30 000 och Danmark 15 000. Det svenska flygvapnet hade 1 000 moderna jaktplan, Norge 90 och Danmark 9.²¹ Ett neutralt Sverige hade m.a.o. ett betydande militärt värde för NATO som sköld mot öster.

Det svenska utrikesdepartementet leddes vid denna tid av utrikesminister Undén och kabinettssekreterare Hammarskjöld. De var i flera avseenden varandras motsatser. Undén var ointresserad av ekonomiska frågor och anklagades ofta för undfallenhet gentemot Sovjetunionen. Hammarskjöld var docent i nationalekonomi och arbetade för ökad svensk västorientering, särskilt mot Storbritannien.²² I övrigt kan noteras att en tongivande grupp inom utrikesförvaltningen ansåg att Sverige skulle modifiera den officiellt deklarerade neutralitetspolitiken. Gruppen leddes av ambassadör Boheman och chefen för den svenska FN-delegationen i New York, Sven Grafström, som båda förespråkade "nyanserad alliansfrihet", d v s mer västvänlighet och mindre neutralitet.²³

Det är oklart i vad mån meningsskiljaktigheterna kom att påverka utrikespolitikens utformning. Enligt historikern Karl Molin lyckades de pro-västliga diplomaterna och UD-tjänstemännen trots starkt stöd från höga militärer, borgerliga politiker och tidningar inte vrida politiken i västvänlig riktning.²⁴ Agrell menar däremot att oppositionen inom utrikesförvaltningen och försvarets högsta ledning upphörde p.g.a. att den i väsentliga avseenden varit framgångsrik. Undén och statsminister Tage Erlander följde fr.o.m. 1949 i hemlighet en mera pro-västlig linje inom utrikespolitiken.²⁵

För Sveriges del innebar den officiellt deklarerade neutralitetspolitiken betydande risker. Sverige hade stor egen tillverkning av krigsmateriel. För att upprätthålla ett effektivt försvar var det likväl beroende av att kunna importera tekniskt avancerad militär utrustning som spaningsradar, stridsflygplan och viss tyngre armémateriel från väst.²⁶ Den högteknologiska militärimporten kom från Storbritannien, i någon mån även USA. I augusti 1950 uppgick således det

svenska flygvapnets beställningar i utlandet till 90 miljoner kronor, varav brittiska företaget stod för 78 miljoner kronor, amerikanska för 11.5 miljoner.²⁷

Efter Koreakrigets utbrott i juni 1950 skärpte västmakterna sin redan restriktiva hållning till Sverige vad gällde krigsmaterielexport. I september 1950 stoppade Storbritannien all export av stridsflygplan med motivering att de behövdes för det egna upprustningsprogrammet. Beskedet kom som en chock för den svenska regeringen, som 1946 hade beställt 300 stycken J 28 (Vampire) från det brittiska företaget De Havilland för slutleverans sommaren 1951. Eftersom det återstod att leverera mer än 200 Vampireplan riskerade Sveriges förmåga att hävda sitt luftrum att på sikt urholkas.²⁸ Först sedan den svenske ambassadören i London, Gunnar Hägglöf vänt sig direkt till premiärminister Clement Attlee åtog sig britterna att fullfölja kontraktet.²⁹

På amerikansk sida ställde man hinder i vägen för export av moderna radarstationer för luftbevakning och stridsledning. Den svenska regeringen hade 1948 beställt 20 radarstationer med lång räckvidd för placering på östkusten (mot Sovjetunionen) av det amerikanska företaget Bendix Aviation Corporation. Det var länge osäkert om den amerikanska administrationen skulle tillåta export av anläggningarna. En bidragande orsak till detta var dåvarande försvarsministern Allan Vougts otaktiska, neutralitetspolitiska uttalande 1949 att de i krigsfall kunde komma att användas mot väst. Enligt en promemoria i UD befarade US Air Force "att i händelse av krig det svenska jaktflyget kunde tänkas bli använt mot amerikanska bombplan, som överflögo Skandinavien, varför det inte vore av något intresse att dess effektivitet höjdes med tillhjälp av amerikansk radar".³⁰

De beställda radaranläggningarna var färdiga för leverans i april 1950. Exporten stoppades emellertid av State Department med hänvisning till att frågan om hur Sverige skulle behandlas vad gällde export av "ömtåliga varor" var föremål för övervägande på högsta politiska nivå i Washington. Efter Koreakrigets utbrott meddelade State Department att radaranläggningarna hade rekviderats av flygvapnet för leverans till NATO-allierade i Europa. På amerikansk sida dolde man inte att aktionen var en politisk missnöjesmarkering mot den svenska utrikespolitiken.³¹

I oktober 1950 besökte Undén FN:s generalförsamlings möte i New York. Under samtal med den amerikanske utrikesministern Dean Acheson framhöll han att det också låg i NATO:s intresse att Sverige genom ett starkt försvar upprätthöll den militära stabiliteten i Nordeuropa. Acheson instämde och lovade att ta upp frågan med försvarsminister Marshall. Det framgick av mötet varhän den amerikanska demonstrationen syftade. Acheson framhöll mycket starkt vikten av att förhindra att östblocket fick tillgång till "ömtåliga varor". Efter samtalet övervägde man i UD i Stockholm hur Sverige skulle kunna tillmötesgå USA:s krav på handelsrestriktioner mot Östeuropa.³²

För att lösa problemet vad gällde krigsmaterielimport från väst övervägde UD att inleda bilaterala förhandlingar med USA under vilka Washington skulle informeras om att Sverige inte reexporterade strategiska varor till östblocket.

I de fall Sverige importerade krigsviktiga varor från väst skulle man visa att exporten av motsvarande varor till öst var obetydlig eller att den kompensades av krigsviktig import därifrån. Beträffande helt svenskproducerade varor hette det:

”I fall av export utan ’similar’ import västerifrån skulle förhandlingarna eventuellt kunna utmyнна i en ensidig svensk underhandsförklaring, att man icke avser att öka ömtålig export eller i vissa enstaka fall eventuellt sträva efter att nedskära, sedan ingångna förpliktelser fullgjorts. Erkänns att en dylik förhandling kan utmyнна i något som i vissa avseenden kan komma att likna ett krigshandelsavtal i säkerligen dock mycket inskränkt omfattning eller snarare förklaringar och konstateranden, som skulle motsvara något dylikt”.³³

Det kom emellertid inte till stånd några svensk-amerikanska förhandlingar om ett partiellt ”krigshandelsavtal” under hösten 1950. I november 1950 meddelade det amerikanska utrikesministeriet att beslutet stod fast: radaranläggningarna skulle överlämnas till USA-allierade i Europa.³⁴

Västmaktsdémarch i Stockholm

Den 8 december 1950 befriade nordkoreanska förband huvudstaden Pyongyang, den 4 januari 1951 föll Sydkoreas huvudstad Seoul. Fram till mitten av månaden då fronten stabiliserades verkade det som om FN skulle tvingas lämna Sydkorea åt sitt öde.³⁵ I denna bekymmersamma situation inriktade sig Trumanadministrationen på att stärka sammanhållningen och motverka uppgivenhet inom västvärlden. Den 4 januari 1951 gav utrikesminister Acheson de amerikanska FN-delegaterna och ambassadörerna i 28 huvudstäder runt om i världen i uppgift att söka stöd för en amerikansk FN-resolution som fördömde Pekings intervention i Korea och gav ett utskott i uppdrag att skyndsamt utreda frågan om diplomatiska och ekonomiska sanktioner mot Kina.³⁶

Den amerikanske ambassadören i Stockholm, karriärdiplomaten Walton Butterworth hade dessutom någon vecka tidigare instruerats att i samråd med sina brittiska och franska kollegor senast den 6 januari göra en tremaktsdémarch i östhandelsfrågan. State Department konstaterade i instruktionen att Alphands framstöt å COCOM:s vägnar varit ”fruitless”. Det återstod därför att genom hot om exportkontroll mot Sverige förmå det att tillämpa de nya spärllistorna, särskilt beträffande kullager, i de förestående handelsförhandlingarna med Prag och Moskva.³⁷

På trettonafton — den 5 januari — 1951 gjorde Butterworth sin démarch i ett i stort helgtomt UD i Stockholm, där han mottogs av Undén och Hammar-skjöld. Butterworth sökte först stöd för den amerikanska FN-resolutionen, överlämnade därefter COCOM:s nya embargolistor och uppmanade Sverige att tillämpa dem i framtida handelsavtal med östblocksländer. Följande dag uppvaktade de brittiska och franska ambassadörerna UD och begärde att Sverige skulle ansluta sig till västmakternas ekonomiska krigföring mot Östeuropa.³⁸

Då Undén den 8 januari 1951 redogjorde för Butterworths *démarché* inför utrikesnämnden tog han endast upp dennes utspel i Koreafrågan. Denna kom därefter att under några veckor helt upptaga det politiska livet i Stockholm och leda till en öppen spricka i utrikespolitiken mellan socialdemokrater och bondeförbundet å ena sidan, och folkpartiet och högern å den andra. I omröstningen i FN den 1 februari 1951 lade Sverige ensamt bland västdemokratierna ned sin röst och avstod ifrån att brännmärka Kina som angripare i Korea.³⁹

Denna spricka fanns också inom utrikesförvaltningen. Undén motiverade sitt beslut med att det var en konsekvens av neutralitetspolitiken. Denna uppfattning delades inte av Hammarskjöld, som försökte få sin chef att ändra ståndpunkt.⁴⁰ Enligt Hammarskjöld var Undén i sak överens om att Sverige kunde rösta för resolutionen. Utrikesministern hade dock reagerat mot Butterworths bryska sätt att "ställa honom mot väggen" i samband med *démarchén* och Undén hade en inre övertygelse "om att de amerikanska kraven endast äro början på en lång lidandets väg". Undén var dessutom tvungen att ta hänsyn till "de isolationistiska strömningarna i partigruppen".⁴¹

Genom sitt agerande desavouerade Undén de svenska FN-delegaterna, f.d. utrikesministern Rickard Sandler, ambassadör Boheman och det permanenta FN-sändebudet Sven Grafström, som var eniga om att Sverige borde stödja USA-resolutionen. En nedlagd röst skulle ge en politisk signal att Sverige tog alltför stora hänsyn till Sovjetunionen. Den skulle dessutom försämra Sveriges möjligheter att få importera viktiga industrivaror och krigsmateriel från västmakterna. Boheman telegraferade den 5 januari 1951 att den amerikanska kongressen kunde tänkas tolka en nedlagd röst som "att vårt läge vore så utsatt och vår motståndsvilja i fall av angrepp så ringa, att skäl ej kunde anses föreligga att stärka vare sig Sveriges militära eller ekonomiska motståndsförmåga".⁴²

De svenska FN-delegaterna hade främst de amerikanska radaranläggningarna i åtanke. Några veckor senare ställdes Sveriges stora importberoende vad gällde krigsmateriel åter i blixtbelysning. Den 23 januari 1951 meddelade British Thomson-Houston Co., Ltd att de 60 radarstationer som Sverige beställt 1950 för leverans under 1951 hade stoppats efter regeringsingripande. Den brittiska regeringen hade beslutat att ta firman i anspråk för det utökade, brittiska upprustningsprogrammet och det fanns därför inte längre kapacitet för den svenska beställningen.⁴³

Den nedlagda rösten i FN kom att spela en stor roll i den svenska debatten, men mycket tyder på att de negativa utrikespolitiska följderna blev begränsade. Det fanns på västmaktshåll en viss förståelse för Sveriges utsatta läge mellan maktblocken och geografiska närhet till Sovjetunionen.⁴⁴ Den amerikanska FN-resolutionen syftade till politisk och ideologisk mobilisering i väst mot det totalitära hotet från sovjetkommunismen. Detta lyckades sedan Storbritannien, dock först efter tvekan och ändringar i resolutionstexten, kunde förmås att lämna sitt stöd. Med röstsiffrorna 44 för, 7 emot och 9 nedlagda röster kunde Trumanadministrationen visa isolationistiska grupper i USA att västmakterna stod eniga inför hotet från Kina och dess mäktige mentor, Sovjetunionen.⁴⁵

Sverige ger vika inför västmaktstrycket

Den 1 februari 1951 skrev statsminister Erlander i sin dagbok att Sverige genom Kinaomröstningen hade blivit ensamt. "Vi har sårat amerikanarna just när vi går till svåra förhandlingar med dem". Trots att den inre sammanhållningen kring utrikespolitiken hade försvagats ansåg Erlander att regeringen hade handlat riktigt: "Hade vi böjt oss här, hade vi icke haft någon rest kvar av självständighet. Den amerikanska kongressen hade övertagit utrikesnämndens roll".⁴⁶

I UD såg man med oro på framtiden. Hammarskjöld ansåg enligt chefen för den politiska avdelningen, Sven Dahlman "att situationen börjar bli farlig, att krigshotet är en realitet, att vi redan de närmaste månaderna kan ställas inför de svåraste ställningstaganden gentemot västmakterna och att vi måste vara beredda att göra mycket långt gående eftergifter, short of joining the NATO". Det är oklart i vad mån Erlander och Undén delade denna uppfattning. I februari 1951 befordrades dock Hammarskjöld på initiativ av Undén till konsultativt statsråd med uppgift att bl.a. handlägga östhandelsfrågor.⁴⁷

Trots sin opolitiska, teknokratiska framtoning åtnjöt Hammarskjöld stort inflytande inom den socialdemokratiska regeringen och fick relativt fria händer att formulera den svenska handelspolitiken.⁴⁸ Med Hammarskjöld som ansvarigt statsråd, men med Undén hela tiden informerad, inledde Sverige en stegvis anpassning till COCOM-politiken.

Under sitt möte i januari 1951 antog COCOM tre s.k. internationella listor. Embargolistan innehöll varor som överhuvud inte fick exporteras till östblocket. Den kvantitativa listan upptog varor för vilka exporten österut inte fick öka. En nyhet var observationslistan. Dess syfte var att medlemsstaterna skulle utbyta statistik över handeln med varorna på denna lista för att i ett senare skede, om så bedömdes nödvändigt, föra upp dem på någon av de andra listorna.⁴⁹

Den 28 januari 1951 överlämnade Hammarskjöld svaret på tremaktsdémarchen. Däri påpekades att Sverige följde principen om "normal handel". Det innebar att krigsmateriel endast fick exporteras till traditionella kunder. Export av övriga halvmilitära strategiska varor tilläts öka endast till traditionella kunder. Eftersom länderna i Östeuropa inte var traditionella kunder i någondera avseende tillämpade Sverige de facto COCOM:s kvantitativa lista. På västmakthåll var man nöjd med den svenska noten inte minst sedan byråchefen Sverker Åström förklarar att den svenska regeringen avsåg att efter hand försöka minska den strategiska exporten till Östeuropa.⁵⁰

De första konkreta resultaten av den mera restriktiva svenska handelspolitiken kom i handelsförhandlingarna med Tjeckoslovakien och Sovjetunionen, vilka inleddes i januari 1951. Gentemot Tjeckoslovakien hade Sverige enligt egen bedömning ett starkt förhandlingsläge. Det tjeckoslovakiska utrikesdepartementet var paralyserat efter omfattande utrensningar. Sverige hade mindre behov av tjeckoslovakiska varor än tvärtom. Detta avspeglades i förhandlings-

resultatet: järnmalmsexporten minskade kraftigt, likaså exporten av ferrolegeringar och kullager. De senare reducerades från 6 miljoner kronor 1950 till 2.5 miljoner kronor i handelsavtalet 1951. Det är därför inte förvånande att tjeckoslovakiska diplomater efteråt hotade att vid första bästa tillfälle "göra upp räkningen med svenskarna".⁵¹

De svensk-sovjetiska handelsförhandlingarna var besvärligare. Dels var det viktigt med goda politiska relationer med Moskva. Dels hade Sverige viktiga importintressen att bevaka. De svenska förhandlarna var dock till en början bundna av ett särskilt regeringsbeslut att minska kullagerexporten till Sovjetunionen. Den 29 januari lät förhandlarna "bomben springa" och avisade sovjetiska krav på kullager för 8 miljoner kronor. Efter utdragna och komplicerade förhandlingar i vilka Sverige anklagades för politisk diskriminering nåddes en kompromiss. Sovjetunionen fick kullager för 6 miljoner kronor, vilket var samma värde som 1950 men en volymminskning eftersom priserna hade stigit kraftigt under Koreaboomen.⁵²

I mars 1951 gjordes en ny tremaktsdémarch i Stockholm. Denna gång var syftet att fortlöpande få tillgång till svensk statistik över handeln med Östeuropa och möjlighet att informellt diskutera östhandelsfrågor med tjänstemän i UD:s handelsavdelning. Hammarskjöld biföll båda önskemålen. Därmed uppfyllde Sverige kraven i COCOM:s observationslista.⁵³ Endast embargo-listan återstod.

Stockholmssamtalen

Svensk handelsstatistik visar att handeln med Östeuropa var liten och balanserad. År 1950 stod östblocket för 406 miljoner kronor av importen och 412 miljoner av exporten. Det motsvarade 6.7 % av den svenska importen och 7.2 % av exporten. Enligt beräkningar i UD omfattade COCOM:s embargo-lista 15 miljoner kronor av den svenska östeuropaexporten, varav 12 miljoner kronor utgjordes av kullager.⁵⁴ För att stoppa detta kryphål i handelsblockaden inledde USA direkta förhandlingar med det enda svenska företag som tillverkade kullager, SKF i Göteborg.

Den svenska utrikesledningen var informerad om förhandlingarna och accepterade nödvändigheten av eftergifter trots att det gällde helt svenskproducerade varor. En tjänsteman i UD:s handelsavdelning noterade att varken Undén eller den nye kabinettssekreteraren Arne S. Lundberg "opponerade sig mot amerikanarnas framfart". Förhandlingarna resulterade våren 1951 i ett avtal genom vilket SKF förband sig att inte sluta några nya kontrakt med östblocks-länder om export av kullager av militär betydelse. Däremot fick företaget fortsätta att exportera standardkullager till Östeuropa, men eftersom de senare stod på COCOM:s kvantitativa lista fick exporten inte öka.⁵⁵

Efter denna framgång inledde ambassadör Butterworth förhandlingar med UD om Sveriges export av embargo-varor i allmänhet till Östeuropa. Förhand-

lingarna ägde rum i en avspänd atmosfär och resulterade den 15 juni 1951 i en hemlig överenskommelse i fem punkter mellan Butterworth och Hammarskjöld. Enligt överenskommelsen skulle den svenska regeringen göra sitt yttersta för att i framtida handelsavtal med östblocksländer undvika att exportlicensiera embargovaror. Export fick dock ske om det var nödvändigt för att säkra "essential Swedish import interests". I det senare fallet skulle dock den amerikanska regeringen först informeras.⁵⁶

Det är kring denna överenskommelse en del av debatten om svensk utrikespolitik under det kalla kriget har kretsats. Den revisionistiske forskaren Paul M Cole, som felaktigt daterar uppgörelsen till december 1951, hävdar att Sverige därigenom förde en östhandelspolitik som motsvarade den hos NATO-länderna och att den gjorde det möjligt för Sverige att 1952 uppnå ett "hemligt försvarsavtal" med USA.⁵⁷ Detta har bestridits av Sverker Åström och Yngve Möller.

Den senare konkluderar efter en noggrann genomgång av avtalstexten att överenskommelsen inte innebar svensk kapitulation inför de amerikanska kraven eller en uppgivelse av handelspolitisk neutralitet. "De medförde en viss inskränkning i handeln med både öst och väst men inte större avsteg än att Undén och regeringen kunde acceptera de fem punkterna som väl förenliga med vår neutralitetspolitik", skriver Möller. På vilket sätt överenskommelsen begränsade handeln med väst anges inte.⁵⁸

Åström är mera svävande vad gäller Stockholmsöverenskommelsen. I sitt första debattinlägg menade han att Sverige visserligen var utsatt för ett besvärligt tryck att ansluta sig till COCOM:s embargopolitik, men "Hammarskjöld motstod trycket och ingen formell överenskommelse kom till stånd". Åström medger dock i senare inlägg och i memoarerna att Sverige gjorde vissa eftergifter och att det kan diskuteras "om politiken var nödvändig, klok, hedervärd och neutralitetsenlig".⁵⁹

Både Möller och Åström betonar att överenskommelsen inte var något formellt, mellanstatligt avtal. Det är riktigt och möjligen förklaringen till att varken Undén eller Hammarskjöld upplyste utrikesnämnden om dess existens. Bortser man emellertid från formen och istället ser till innehållet kan det konstateras att överenskommelsen utgjorde slutpunkt på den utveckling som inleddes med tremaktsdémarchen i januari 1951. Även om Sverige på formalistiska grunder kunde hävda sitt fulla oberoende gick det rent praktiskt USA till mötes.⁶⁰ Frågan inställer sig: Vad fick Sverige i utbyte?

Till den hemliga svensk-amerikanska överenskommelsen hörde en kortfattad "moral obligation" att USA-ambassaden i Stockholm skulle verka för att "undanröja svårigheterna vis-à-vis Sverige på Washingtonsidan".⁶¹ Det innebar, även om formuleringen är vag, att Butterworth skulle agera i State Department och andra myndigheter för att de hinder som efter Koreakrigets utbrott hade ställts mot export av viktiga amerikanska industrivaror, teknologi och krigsmateriel till Sverige skulle avlägsnas. På detta område hade Sverige redan under förhandlingarna kunnat inregistrera en framgång. Det gällde den segslitna frågan om export av amerikanska radarstationer.

Den svenske Washingtonambassadören Boheman skrev i april 1951 till UD att det inte var uteslutet "att det kan lossna för radar och Boforsmaskiner m.m., därest en verklig understanding i östhandeln kan uppnås". En månad senare exportlicensierade State Department de 20 radarstationer, som det av politiska skäl hade stoppat i november 1950. Tre dagar senare var anläggningarna ombordlastade på ett svenskt fartyg och på väg till Sverige.⁶² Den överraskande vändningen i den segslitna frågan om amerikansk krigsmaterielexport till Sverige hade otvivelaktigt sin grund i Sveriges tillmötesgående i östhandelsfrågan även om utrikesminister Acheson — trots uppmaning från ambassaden i Stockholm — inte ställde några villkor i samband med exportlicensieringen.⁶³

På svenskt regeringshåll var man övertygad om att Butterworth hade spelat en viktig roll bakom kulisserna. Både statsminister Erlander och Undén tackade honom för hans insats. Undén skrev i dagboken: "Jag tackade för radarlicensen. Tackade även honom personligen för hans insatser. Tydligt är det hans samtal med Eisenhower i Paris som varit avgörande för licensen".⁶⁴

De frisläppta radarstationerna är av intresse av flera skäl. För det första visar det amerikanska tillmötesgåendet att Koreafrågan var överspelad. Trots att Sverige i maj 1951 ånyo som enda västdemokrati lade ned rösten då FN beslutade om ekonomiska sanktioner mot Kommunist-Kina hördes ingen kritik från amerikanskt håll. Då Undén träffade Butterworth den 30 maj för att tacka för radarlicensen diskuterades också Koreakriget. "Ingenting nämndes om vår röstning i FN:s församling", noterade Undén efter mötet.⁶⁵

Det är på grundval av här utnyttjat material inte möjligt att fastställa huruvida NATO:s ÖB i Europa, Eisenhower verkligen ingrep i radarfrågan. Det råder emellertid ingen tvekan om att västmakternas intresse för nordflanken hade ökat. I april 1951 inrättades NATO:s nordkommando i Oslo under ledning av den brittiske amiralen Sir Patrick Brind.⁶⁶ I Östersjön markerade västmakterna sin närvaro genom flitiga flottbesök. Under juni 1951 besöktes sålunda Stockholm av det brittiska hangarfartyget "Indomitable", det första besöket av detta slag någonsin i Sverige.⁶⁷

På svensk sida var man medveten om att Sveriges strategiska betydelse hade ökat. Sommaren 1951 rapporterade den svenske ambassadören i London, Hägglöf att Eisenhower vid sina stabsföredragningar hade understrukit Sveriges, trots dess alliansfria, oavhängiga politik, betydelse för Nordeuropas försvar:

"Atlantgruppens norra sektor (Danmark, Norge) var notoriskt mycket svag ur militär synpunkt, hade Eisenhower framhållit. Sverige låg lyckligtvis — så länge det kunde uppehålla ett hyggligt försvar — som en barriär. De svagaste punkterna i det nordeuropeiska försvaret var de vilka icke doldes bakom den svenska barriären, nämligen Nordnorge och Danmark".⁶⁸

Sverige var inte endast en barriär mot Sovjetunionen, det var också en randstat från vilken underrättelseverksamhet kunde bedrivas. Det svenska försvaret hade 1949 köpt 2 DC 3:or, försett dem med amerikansk utrustning och våren 1951 inlett luftburen signalspaning mot det sovjetiska luftförsvaret på den bal-

tiska kusten.⁶⁹ Sverige var sedan 1946 inlemmat i en "underrättelseallians" med västmakterna, särskilt EUCOM:s underrättelsecentral i Wiesbaden.⁷⁰ Det låg därför också i amerikanskt intresse att stärka den svenska radarövervakningen på östkusten.

Sveriges anpassning till COCOM

Efter Stockholmssamtalen informerade UD de svenska företagen med handelsintressen i Östeuropa om de nya reglerna. Det gick förvånansvärt lätt. Inom svenskt näringsliv hade man förståelse för regeringens handlande och var angelägen om att inte stöta sig med USA. Belysande för näringslivets inställning är t.f. chefen för handelsavdelningen, Ingemar Hägglöfs möte med affärsmän från verkstadsindustrin:

"Det var intressant att konstatera att dessa exportörers enda önskan var, att få del av de amerikanska embargolistorna för att ställa sig dem till efterrättelse, då de utgingo från att, oavsett vad amerikanerna säga till oss, de komma att förfölja — black list — alla svenska exportörer, som till östblocket sälja överhuvud taget några varor, som amerikanerna anse vara strategiska".⁷¹

I oktober 1951 inleddes i Stockholm något som skulle bli mycket besvärliga handelsförhandlingar med Polen. Eftersom Storbritannien för att förebygga en inhemsk kolkris hade tvingats skära ned sin export var Sverige beroende av polskt kol. De polska förhandlarna utnyttjade skickligt sitt övertag och begärde en kraftigt ökad järnmalmsimport och kullager för 15 miljoner kronor i utbyte mot polskt kol. På svensk sida kunde man av hänsyn till västmakterna inte gå med på de polska kraven och överläggningarna utvecklades snabbt till "en utpräglad kullagerförhandling".⁷²

För att sätta kraft bakom orden hotade den polska delegationen att avbryta samtalen och resa hem. Eftersom Hammarskjöld ansåg att man måste gå polackerna till mötes och erbjuda ökad kullagerexport tog han i enlighet med Stockholmsöverenskommelsen kontakt med Butterworth och informerade om läget. Denne visade ingen förståelse för de svenska synpunkterna utan hotade med repressalier mot SKF:s dotterbolag i USA och med att Storbritannien kunde komma att minska sin kolexport ytterligare till Sverige om det gav vika för de polska kraven. Mötet slutade i stor oenighet och irritation. Butterworth flög till London för att söka stöd i Foreign Office, Hammarskjöld vände sig till regeringen.⁷³

Den svenska taktiken utformades den 20 oktober 1951 vid en beredning med Hammarskjöld, Leif Belfrage, chef för UD:s handelsavdelning, Erlander, Undén och ytterligare två statsråd. Beslutet blev att Sverige inte skulle vika för de polska kraven utan som mest erbjuda kullager för 6 miljoner kronor, vilket var samma belopp som 1950.⁷⁴ Den svenska regeringen hade således tagit intryck av Butterworths protester.

För att hindra ett brittiskt-amerikanskt samgående agerade Sverige i London. Den 26 oktober uppvaktade ambassadör Häggglöf det brittiska utrikesministeriet och förklarade att Sverige om det inte fick öka kullagerexporten kunde komma att tvingas öka järnmalmsexporten till Polen på brittisk bekostnad. Detta mothot tog skruv. Eftersom Storbritannien behövde svensk malm för sitt upprustningsprogram avböjde den brittiska regeringen att medverka i det amerikanska utspelet.⁷⁵ Butterworths mission till London hade misslyckats.

Trumanadministrationen gav emellertid inte upp. I State Department hade man sedan våren 1951 övervägt möjligheten att genom ökad kolexport till Europa motverka Polens strypgrepp på bl.a. Skandinavien. Den 2 november 1951 överlämnade den amerikanska ambassaden i London ett förslag till den brittiska regeringen att USA skulle sända 1 miljon ton extra kol till Sverige. För att detta skulle vara möjligt måste emellertid Storbritannien begränsa sin kolimport från USA. På detta sätt skulle man slå flera flugor i en smäll: Storbritannien skulle få sin malm, Sverige sitt kol och Polen bli utan embargokullager och erbjudas minskade malmleveranser.⁷⁶

Den amerikanska kolplanen visade sig vara orealistisk. De svenska hamnarna hade begränsade möjligheter att lossa oceangående fartyg. Bristen på dollar gjorde det svårt för Sverige att finansiera det amerikanska kolet. Den brittiska regeringen var p.g.a. risken för inhemsk kolkras ovillig att avstå amerikanskt kol till Sverige. På brittisk sida avvisade man därför kolplanen med att malmimporten från Sverige var så vital "that East/West trade principles might need to be sacrificed".⁷⁷

Inför detta kompakta motstånd gav USA upp. Den 9 november 1951 meddelade State Department att SKF utan risk för repressalier fick exportera så mycket kullager som behövdes för att säkra Sveriges bränsleförsörjning under 1952. Därmed erkände USA Sveriges rätt att tillämpa undantagsklausulen i Stockholmsöverenskommelsen. Det gjorde det möjligt för Sverige att slutföra de besvärliga handelsförhandlingarna med Polen. På svensk sida hade man den 6 november hotat med att importera amerikanskt kol, och några dagar senare beställde Sverige 100.000 ton amerikanskt kol för leverans under december.⁷⁸

Eftersom Sverige hade *carte blanche* att öka kullagerexporten och polackerna vacklade inför hotet av en omläggning av den svenska kolimporten uppnåddes i december 1951 ett handelsavtal för 1952. Genom avtalet fick Sverige sitt kol, Polen en mindre ökning av järnmalmsimporten och kullager för 10 miljoner kronor. För Polen var avtalet otvivelaktigt en besvikelse. Dels var mängden kullager till följd av prisökningar densamma som 1951. Dels var värdet av militärt betydelsefulla embargokullager endast 3 miljoner kronor.⁷⁹ Den svenska regeringen hade trots en besvärlig förhandlingssits uppfyllt åtagandena i den hemliga överenskommelsen med USA. Efter denna prövning återstod att slutföra handelsförhandlingar med Östtyskland och Sovjetunionen.

Handelsförhandlingarna med Östtyskland blev besvärliga. De hade inletts i Östberlin i oktober 1951 mellan AB Sukab och det statliga handelsföretaget Deutscher Innen- und Aussenhandel (DIA) och präglades av Sveriges strävan

att motverka en befarad bränslekris genom import av brunkolsbriketter. På östtysk sida krävde man som motprestation ökade stålleveranser och export av varor på COCOM:s spärrlistor, främst svenska kullager och ferrolegeringar och norsk molybdenmalm och svavelkis. I UD fick man uppfattningen att östtyskarna "synkroniserade" sina förhandlingsutspel med Sveriges problematiska kolförhandlingar med Polen.⁸⁰

Sedan Sverige slutit avtal med Polen förlöpte de östtyska handelsförhandlingarna betydligt lättare och i januari 1952 kunde ett avtal undertecknas. På svensk sida ansåg man avtalet föredömligt ur östhandelssynpunkt. Sverige exporterade stål, skogsindustriprodukter och livsmedel till Östtyskland och importerade briketter, kemiska produkter och socker. Någon export av strategiska varor förekom överhuvud inte.⁸¹

De svensk-sovjetiska handelsförhandlingarna, som inleddes i Moskva i november 1951, ägde denna gång rum i en avspänd atmosfär. De sovjetiska förhandlingarna begärde en ökning av kullagerexporten, vilket avvisades av den svenska delegationen. På sovjetisk sida lät man sig nöja och accepterade erbjudandet om kullager till samma värde (6 miljoner kronor) som i föregående avtal. De fortsatta förhandlingarna gick så smidigt att man i UD frågade sig om detta var inledningen till förbättrade politiska relationer mellan Sovjetunionen och Sverige.⁸²

Handelsavtalet undertecknades i januari 1952. Det tillgodosåg viktiga svenska importbehov beträffande spannmål, apatit och mangan- och krommalm. I utbyte fick Sovjetunionen stål, maskiner och apparater. På amerikansk sida var man nöjd med avtalet. Den enda invändningen gällde AB Lumas export av tråddragningsmaskiner för glödlampor eftersom de kunde användas vid tillverkning av radioapparater, radar och andra elektroniska instrument, bl.a. för militär telekommunikation. I UD:s handelsavdelning avvisade man propåerna om att stoppa affären och framhöll att det gällde ett mindre antal maskiner och att det var tveksamt om de kunde betraktas som strategiska varor.⁸³

Det kan således konstateras att Sveriges handelsavtal med östblocksländerna som helhet uppfyllde åtagandena i den hemliga överenskommelsen med USA. Hur var det med Butterworths "moral obligation" att avskaffa hindren för amerikansk export till Sverige? På svensk sida hade man legat lågt beträffande ansökningar om exportlicenser under Stockholmssamtalen för att förhindra att Butterworth använde dem som påtryckningsmedel:

"Nu, när vi kommit fram till en 'uppgörelse', som skall medföra lika god behandling för oss i Washington som den, vilken kommer COCOM-länderna till del, och som till yttermera visso ambassaden här vårdar och vakar över både i förhållande till oss och Washington, har ju läget härutinnan förändrat sig".⁸⁴

De svenska diplomaterna i Washington hade i maj 1951 sett den amerikanska radarlicensen som "ett principbeslut, som måste föranleda att även de övriga mindre licenserna kunde beviljas". När så inte blev fallet knöt de förhoppningarna till Stockholmsöverenskommelsen. Under sommaren 1951 försökte Bohe-

man och hans stab utan framgång övertyga tjänstemän i State Department och Economic Cooperation Administration (ECA) att Sverige skulle räknas till den högprioriterade ländergruppen beträffande krigsmateriel och varor av halvmilitär natur.⁸⁵

ECA:s chef, William Foster, lovade att undersöka de svenska importproblemen. Han instämde personligen i uppfattningen "att Sverige borde få tillfälle att erhålla de produkter, som krävdes för landets försvar och som man dessutom vore beredd att köpa för egna medel". Eftersom det behövdes prejudikat utsågs AB Bofors beställning av verktygsmaskiner för tillverkning av luftvärnsammunition till "test case".⁸⁶

Från svensk sida agerade man kraftfullt för att hjälpa Bofors. För det första överlämnades ett memorandum, som visade att mer än hälften av dess produktion gick på export. Det mesta gick till NATO-länder, inget till Sovjetunionen och dess östeuropeiska satelliter. För det andra påpekades att Sverige överhuvud sände stora mängder strategiska varor till USA. För det tredje framhölls att Sverige beredvilligt ställt ny militär teknologi till den amerikanska krigsmaktens förfogande. Det gällde bl.a. SAAB:s gyroskopiska bombsikte och dess bländfria instrumentbelysning för nattjaktplan.⁸⁷

Den 1 november 1951 träffades representanter för ECA och State Department för att ta ställning i frågan. Efter mötet fick Boheman beskedet att Bofors preliminärt kunde räkna med att få sin ansökan beviljad eftersom så stor andel av dess produktion kom västmakterna till godo. Det var emellertid inte frågan om någon "fast garanti för prioritet eller likställighet med NATO-länderna" utan de amerikanska myndigheterna avsåg att bedöma svenska ansökningar från fall till fall. Boheman fick vidare veta att Sverige i motsats till USA:s allierade inte tillhörde de högst prioriterade länderna:

"Ifråga om leveranser, som helt eller huvudsakligen avsåge tillgodose den *svenska* försvarsberedskapen, måste vi räkna med att tillerkännas prioritet först efter den amerikanska försvarsmakten och andra länder, deltagande i 'the collective security system'".⁸⁸

För Boheman var beskedet en missräkning. Han noterade att beslutet fattats på lägre nivå i samråd mellan State Department, ECA och militära myndigheter. "Frågan hade icke tagits upp 'on the highest level', där man dock vore medveten om problemet".⁸⁹ Det senare var ett understatement. På högsta politiska nivå i Washington övervägde man en förändring av politiken gentemot Sverige.

Förhandlingar om ett krigsmaterielavtal med USA

I december 1951 sammanfattade Butterworth sin syn på Sveriges relationer med västmakterna under året. Sverige hade tagit intryck av den militära uppbyggnaden i USA och Västeuropa och i officiella uttalanden allt starkare slagit fast sin vilja och förmåga att försvara sig i krigsfall. Sveriges vilja att motstå

provokationer från östblocket hade ökat och landets anti-kommunistiska inställning hade tagit sig mera påtagliga uttryck.⁹⁰

Enligt Butterworth implicerade "Sweden's spirit of independence a disposition to continue its cooperation on an even more covert basis with the West on matters of politico-strategic interest". Han varnade dock för att omsvängningen kunde bli kortvarig eftersom innehållet i den svenska neutralitetspolitiken på samma sätt som kameleontens färg ändrades p.g.a. "unpredictable events of the outer world".⁹¹

Trots denna reservation är det tydligt att ambassadör Butterworth var positiv till svensk utrikespolitik under 1951. En vecka senare sände ambassaden en rapport till State Department beträffande Sveriges medverkan i COCOM-politiken, vilket sades utgöra landets dittills största avsteg från neutralitetspolitiken:

"After intensive negotiations by the Embassy, the Swedish Government agreed to adopt east-west trade policy equivalent to that of NATO countries. This information is highly classified because action represents furthest Swedish departure from neutrality so far. As result, U.S. EXCON policy applied to Sweden has been placed on same basis as for NATO countries except where defense priorities involved. In principle Sweden also regarded by U.S. as eligible for priority assistance on defence materials within certain defined limits".⁹²

Nationella säkerhetsrådet (NSC) i Washington diskuterade i januari 1952 situationen i Nordeuropa. Det fastslog att Skandinavien var av strategisk betydelse för Västeuropas försvar och USA:s säkerhet och ansåg att Sverige skulle tillåtas köpa amerikansk krigsmateriel efter reglerna i Mutual Defence Assistance Act (1949).⁹³ Därmed var Sveriges strävan att högprioriteras beträffande vapenexport på väg att uppfyllas.

De svenska diplomaterna i den amerikanska huvudstaden märkte under januari av den förändrade attityden. För att undersöka motiven till detta uppsökte handelsrådet Hubert de Besche den 7 februari utrikesministeriets krigsmaterielavdelning där en tjänsteman förklarade att State Department "för närvarande vore i tillfälle att med 'considerable sympathy' taga ställning till svenska ansökningar men vore ej i tillfälle att närmare utveckla grunderna härför". De svenska militärattachéerna varnade efter mötet för "obefogad optimism". Den amerikanska inställningen kunde snabbt komma att ändras.⁹⁴

Den 14 mars 1952 telegraferade State Department till ambassaden i Stockholm och meddelade att Sverige enligt beslut den 28 februari hade rätt att köpa krigsmateriel i USA. Följande dag uppsökte Butterworth kabinettssekreterare Lundberg för att diskutera export av amerikanska pansarvagnar till Sverige. Eftersom det låg i USA:s intresse att den svenska armén var så stark beväpnad som möjligt var den amerikanska krigsmakten beredd att avstå från en del av sina kontrakterade leveranser. Butterworth meddelade också "att den amerikanska regeringen beslutat i princip godkänna Sverige som kund och att Butterworth fått fullmakt att, om den svenska regeringen så önskar, taga upp förhandlingar om modaliteterna". Därmed avsågs bl.a. svensk försäkran om "the end use", dvs slutanvändarintyg.⁹⁵

Den amerikanske ambassadörens erbjudande om leverans av pansarvagnar hängde samman med ett initiativ sommaren 1951 då en svensk officer, överste Flach på försvarsstaben, förhörde sig om möjligheten för Sverige att få köpa 300 amerikanska M-46 tanks. Det amerikanska svaret hade överlämnats i november 1951 till chefen för UD:s politiska avdelning, utrikesrådet Sven Dahlman. I sak var beskedet positivt. Det framhölls emellertid att vapenköp enligt amerikansk lagstiftning måste ske på regeringsnivå. Det var därför inte tillåtet för den svenska regeringen att vända sig direkt till den amerikanske tillverkaren.⁹⁶

För Boheman var det självklart att Sverige skulle ingå ett krigsmaterielavtal med USA. Erbjudandet visade, menade han, att USA hade accepterat Sveriges självständiga kurs inom utrikespolitiken:

”Att amerikanska vederbörande numera förefalla beredda låta Sverige inköpa krigsmateriel under Mutual Defence Assistance Act utan varje uppgivande av vare sig neutralitet eller alliansfrihet, synes mig ytterst betydelsefullt ur politisk synpunkt, enär det på sätt och vis måste betraktas som ett officiellt godkännande eller acceptering av Sveriges neutralitet”.⁹⁷

Frågan diskuterades av regeringen i allmän beredning den 1 april 1952. ”Det gällde huruvida vi skulle acceptera att underteckna ett avtal enligt amerikansk lagstiftning såsom förutsättning för gynnsam ställning vid import av krigsmateriel från USA”, skrev Undén i sin dagbok. Trots att Sverige inte planerade att köpa amerikanska tanks fanns det intresse för avtal med USA. Undén var personligen tveksam till vissa partier i det amerikanska avtalsförslaget men ansåg det inte oantagligt. Han fick statsminister Erlanders stöd att inte forcera frågan:

”Både statsministern och Sköld anslöt sig till min försiktiga linje: helst ett ännu mera urvattnat avtal ... och ännu bättre: inget avtal alls, blott muntliga konstateranden, upptecknade”.⁹⁸

Undén önskade således en hemlig överenskommelse om vapenköp i stil med den som Hammarskjöld hade ingått med Butterworth beträffande öst-västhandeln. Problemet var att USA krävde ett formellt avtal, en notväxling, som skulle offentliggöras och anmälas till FN:s register över mellanstatliga avtal. Det var dock möjligt att vänta med publicering till dess Sverige gjorde vapenköp i USA.⁹⁹

Eftersom USA krävde diplomatisk notväxling inledde Hammarskjöld och Butterworth mot slutet av april 1952 diskussioner om hur avtalstexten skulle formuleras. Det amerikanska standardformuläret var utformat för USA:s militära allierade. Det passade inte in på det neutrala Sverige och måste därför förändras. Den 13 juni 1952 var avtalet färdigt. Det godkändes av regeringen och utrikesnämnden och notväxlingen var fullbordad den 1 juli 1952.¹⁰⁰

De viktigaste punkterna i avtalet gällde garanti mot reexport av krigsmateriel och sekretesskydd vid utbyte av hemlig militärteknisk information. I den

svenska noten, undertecknad av Undén den 30 juni, försäkrade den svenska regeringen att den inte utan motpartens godkännande skulle tillåta reexport av "i enlighet med denna note förvärvad utrustning, material, upplysningar eller tjänster" och att den skulle vidtaga nödvändiga säkerhetsarrangemang "till skydd för sådan utrustning, material, tjänster eller upplysningar". I den amerikanska noten av den 1 juli bekräftade Butterworth att Sverige på dessa grunder hade rätt att köpa krigsmateriel i USA.¹⁰¹

Det är kring detta USA-avtal som mycket av striden mellan traditionalister och revisionistiska historiker har stått. Den amerikanske forskaren Paul M. Cole har betecknat det som ett "hemligt försvarsavtal" och fäst stor vikt vid att avtalet inte publicerades förrän 1954 utan hemlighölls på den svenska regeringens begäran. Wilhelm Agrell delar denna uppfattning och ser avtalet som ett avgörande steg på vägen mot ett hemligt svensk-amerikanskt militärt samarbete.¹⁰²

På traditionalistiskt håll har deras tolkning avfärdats som "grotesk", "historieförfalskning" m.m. Det var — skriver Sverker Åström — fråga om "något så trivialt som en svensk garanti mot reexport av importerat materiel, alltså exakt den typ av slutanvändningsintyg som Sverige kräver vid krigsmaterielexport". Avtalet hemlighölls eftersom Hammarskjöld ansåg att det kunde komma att missförstås. Det var av utrikespolitiska skäl olämpligt att offentliggöra avtalet vid en tidpunkt av spända relationer med Moskva. Några veckor före avtalet — den 13 juni — hade den svenska DC 3-an försvunnit över Östersjön och två dagar senare sköts ett Catalinaplan ned av sovjetiskt jaktflyg.¹⁰³

En genomgång av akter i UD:s arkiv visar att Åström har rätt. Motivet till att avtalet inte publicerades var politiskt-psykologiskt. Ett flertal dokument visar att Catalinaaffären låg bakom beslutet att övertala USA att tills vidare avstå från publicering.¹⁰⁴ Vad Åström däremot inte säger är att den svenska regeringens strävan redan från början var att sluta en hemlig överenskommelse, inte ett formellt avtal. Under förhandlingarna föreslog Hammarskjöld att man skulle avstå från notväxling och ställde frågan: "Varför icke istället unilateral deklARATION vilken av USA registreras? Jfr öst-västupppgörelsen".¹⁰⁵

Den svenska marinattachén i Washington, som var informerad om förhandlingarna, skrev den 22 maj 1952:

"Enligt vad jag hört fortskrider förhandlingarna i Stockholm tillfredsställande. Å svensk sida vill man ej ha några skriftliga handlingar som vittnesbörd; å amerikansk sida vill man ha sådana, även om de ej innehålla någonting alls".¹⁰⁶

Åström har rätt när han hävdar att det var frågan om "ett slags slutanvändningsavtal". De revisionistiska forskarna Cole och Agrell har däremot rätt i att förutsättningen för USA-avtalet var att Sverige deltog fullt ut i västmakternas ekonomiska krigföring mot Sovjetunionen och dess östeuropeiska satellitstater.

Sedan avtalet undertecknats markerade UD att det inte innebar någon förändring av svensk utrikespolitik. Den 2 juli 1952 tillkallade Hammarskjöld ambassadör Butterworth för att protestera mot inslag i de amerikanska för-

svarsattachéernas underrättelseverksamhet i Sverige. Det var i vissa fall olämpligt att de tog direktkontakt med svenska företag eller vände sig till sina svenska kollegor. Som exempel nämndes en förfrågan som gjorts i november 1951 beträffande vissa svenska telefonväxelstationer:

”Här vore det frågan om uppgifter som uppenbarligen just som militärattachéen tycktes förutsätta, vore av betydelse endast i händelse av amerikansk militär hjälp i ett akut krisläge. Det vore uppenbart att amerikanerna finge nöja sig med att få sådana informationer *om* och *när* det helt hypotetiska läge inträdde, där militärattachéernas förutsättningar voro uppfyllda”.¹⁰⁷

Enligt Hammarskjöld blev Butterworth irriterad och sade ”att han inte kunde se, att vi ens med vår långt drivna isolationism hade anledning att rygga för denna art av militärt tekniskt samarbete”. Mötet slutade med en ”informell uppgörelse”, som reglerade de amerikanska försvarsattachéernas arbete beträffande rent kommersiella frågor, kommersiella frågor som berörde vidare informationsområden och frågor ”utan kommersiell valör med en politisk räckvidd”. I de två senare fallen skulle ambassaden alltid kontakta UD. Det gällde t.ex. frågor rörande svensktillverkad elektronisk materiel och det svenska militärflygets behov av bensin och andra motorbränslen.¹⁰⁸

För Sveriges del kom vapenavtalet med USA att få stor betydelse trots att inköp av amerikansk krigsmateriel — inte minst p.g.a. dollarbristen i Sverige — inte var aktuellt. Genom avtalet sände Washington en politisk signal till sina NATO-allierade att Sverige var högprioriterat vad gällde leveranser av krigsmateriel. Dörren var därför öppen för beställningar hos Sveriges traditionellt stora leverantör: Storbritannien.

Det svenska försvaret var sedan länge på jakt efter en tung stridsvagn, som kunde ersätta de föråldrade stridsvagnarna från det andra världskriget. Eftersom Centurion Mk III ansågs fylla de svenska kraven bäst försökte Sverige redan 1949 köpa den brittiska stridsvagnen. Storbritannien förklarade emellertid att det p.g.a. egna behov inte kunde leverera stridsvagnar förrän mot slutet av 1950-talet.¹⁰⁹

De svensk-amerikanska förhandlingarna om ett krigsmaterielavtal tycks emellertid ha fått britten att tänka om. I början av juni 1952 förklarade utrikesminister Sir Anthony Eden med anledning av pågående svensk-brittiska handelsförhandlingar att Storbritannien var villigt att exportera stridsvagnar till Sverige. Efter ett besök hos den brittiska armén i Tyskland ansåg Eden att Centurion förmodligen var den bästa stridsvagnen i världen: ”Han hoppades, att England skulle få sälja en del av de nyaste typerna utomlands ... Vore icke Sverige intresserat av att köpa?”¹¹⁰

Erbjudandet kom överraskande mot bakgrund av att Storbritannien tidigare hade ställt hinder för svensk import av krigsmateriel. Det innebar att London inte längre betraktade krigsmateriel till Sverige som en strategisk vara utan som en handelsvara bland andra. På svensk sida agerade man snabbt. Hammarskjöld besökte i juli 1952 London på inbjudan av Eden och tog då upp frågan

om Centurionstridsvagnar till försvaret. I december 1952 reste en svensk delegation till London och slöt kontrakt på 80 stridsvagnar, vilka levererades i maj 1953. Därmed hade Sverige sin första modernt utrustade pansarbrigad.¹¹¹

Det svensk-amerikanska vapenavtalet reste också frågan om hur det neutrala Sverige skulle klara sin försörjning i händelse av krig.

De första stegen mot Trondheimsleden

Det var en gammal tanke att Sverige i krigsfall skulle öppna importmöjligheter västerifrån via Norge. Sedan Sverige 1940 helt hade kringgrännts p.g.a. den tyska ockupationen av Danmark och Norge planerade den svenska militären att i händelse av tyskt angrepp gå till motoffensiv, erövra Trondheim och öppna en hamn för allierad hjälp.¹¹² I samband med de resultatlösa förhandlingarna om ett skandinaviskt försvarsförbund 1948—49 utförde man på svensk sida en studie av möjligheterna att under en stormaktskonflikt använda norska atlanthamnar.¹¹³ Den svenske överbefälhavaren (ÖB), general Nils Swedlund hade då han besökte Norge hösten 1951 blicken riktad mot Trondheim.¹¹⁴

Frågan om möjligheterna av och förutsättningarna för att Sverige med bevarad neutralitet under ett storkrig skulle kunna ta in sin import från väster var senhösten 1951 föremål för ett krigsspel i Stockholm under medverkan av ÖB, försvarsstaben och Försvarshögskolan. UD representerades av t.f. chefen för handelsavdelningen, Ingemar Hägglöf. Enligt Hägglöf rådde det oenighet mellan UD och militärledningen om hur man bäst löste Sveriges importproblem i händelse krig öst-väst. Han skrev i sin dagbok:

”I dag var det stor dag på Försvarshögskolan. Momentet i krigsspel 'Final' rörde sig om våra importmöjligheter såsom neutrala i krig mellan öst och väst. Hade fått dit kabinetssekreteraren och (envoyén Nils K.) Stähle. Den senare och jag kritiserade tanken på konvojer. Det blev en livlig debatt, där nog militärerna fingo svårt att vidhålla att just konvojer vore den rätta lösningen”.¹¹⁵

Från UD:s sida menade kabinetssekreterare Lundberg att Trondheimsalternativet var bättre än att försöka transportera varor genom Skagerack till svenska västkusthamnar.¹¹⁶ Det är mot denna bakgrund ÖB:s föredragning inför utrikesnämnden den 30 januari 1952 skall ses. Efter att ha redogjort för det hotfulla militära läget i Europa framhöll Swedlund att Sverige under inledningskedet av ett storkrig måste lita till de egna resurserna. Västmakterna hade ”i nuläget” inte mycket att undvara om Sverige anfölls:

”Däremot är det lika uppenbart att vi *måste* ha tillförsel av livsviktiga förnödenheter västerifrån. Betänk innebörden av ett läge där Danmark är ockuperat och möjligheten att införa fartyg över havet västerifrån söder om Norge (är) starkt begränsad. Allt måste därför göras för att förbereda tillförselvägarna genom Norge”.¹¹⁷

Några månader senare föreslog Hägglöf i en intern promemoria att UD skulle ta initiativet till ”en utredning rörande Sveriges försörjning under en stor-

maktskonflikt". Erfarenheterna av krigsspelet hösten 1951 visade att man på svensk sida inte tillräckligt hade beaktat olika utrikespolitiska, folkrättsliga, sjöfartstekniska och i viss mån även militära faktorer. Han föreslog att UD skulle ta initiativet till en utredning och i samverkan med försvarsstaben, Riksnämnden för ekonomisk försvarsberedskap och andra berörda myndigheter uppskatta Sveriges totala importbehov i krigsfall och överväga alternativa importleder västerifrån:

"Om de importvägar, som härför stå till buds, inskränka sig till dels Skagerack, dels via Norge, så kan, med stor förenkling, beträffande ett neutralt Sverige sägas, att import genom Skagerack förutsätter någon form av medverkan från båda de krigförande, medan import via Norge endast kräver medverkan från västmakternas sida. Att mot ryssarnas vilja upprätthålla svensk sjöfart i Skagerack och på västkusten förutsätter nämligen ett brukande av våld mot den ryska krigsmakten".¹¹⁸

Hägglöfs förslag sammanföll i tiden med de pågående förhandlingarna om ett krigsmaterielavtal med USA och hade därför en neutralitetspolitisk koppling. Det är mot bakgrund av detta som Undéns planer i april 1952 att Sverige borde utarbeta ett krigsfall väst — t.ex. avseende ett angrepp av västmakterna från Nordnorge mot malmfälten — måste ses. Trots att planen inte realiserades, den avstyrdes av ÖB och dåvarande försvarsministern Torsten Nilsson, visar det att Undén oroade sig för trovärdigheten i den förda neutralitetspolitiken.¹¹⁹ Den föreslagna krigshandelsutredningen tycks inte ha givit Undén anledning till några neutralitetspolitiska dubier utan han tog upp förslaget inom regeringskretsen vid allmän beredning den 7 juni 1952. Regeringen tillstyrkte UD:s förslag och utsåg Hägglöf att leda utredningsarbetet.¹²⁰

Efter kontakter med försvarsledningen skisserade Hägglöf följande scenario. I inledningsskedet av ett storkrig skulle sovjetiska styrkor utan att angripa Sverige snabbt ockupera norra Finland, Danmark och Nordnorge. Eftersom västmakterna kontrollerade återstoden av Norge skulle Skagerack förvandlas till en krigszon i stil med Engelska Kanalen under det andra världskriget för jakt- och attackflyg samt sjöstridskrafter. Det gjorde det svårt för svenska fartyg att utnyttja denna transportled. Hägglöf föreslog därför att man i fredstid bl.a. skulle utöka lossnings- och lagringskapaciteten för framför allt flytande bränslen i Trondheim som annars riskerade att bli en flaskhals och eventuellt bygga en pipe-line från Trondheimsfjorden till Sverige.¹²¹

Det är troligt att Hägglöfs militära scenario byggde på NATO-information. Som Agrell har påpekat hade Swedlund nära kontakter med höga norska militärer och politiker, däribland statsminister Oscar Torp, som försåg honom med sådant material.¹²² Enligt den av NATO i december 1950 antagna "Medium Term Defence Plan" avsåg de västallierade att försvara några brohuvuden i Norge däribland Trondheimsområdet.¹²³ Det var därför inte orealistiskt att planera för import till Sverige via hamnar vid Trondheimsfjorden.

Mot slutet av december 1952 överlämnade Hammarskjöld utredningen till en inre krets inom regeringen. I det följebrev som bifogades utredningen fram-

hölls att förutsättningen för att Sverige skulle kunna behålla neutraliteten i ett krig öst-väst var att viss import av främst fasta bränslen och olja kunde äga rum. Blev Sverige totalt avspärrat skulle efter en tid försvarsförmågan urholkas och ett militärt vakuüm i Nordeuropa uppstå, vilket kunde komma att provocera någon av de krigförande till angrepp:

”Om de västallierade önskar förebygga en sådan utveckling, med de risker för en expansion från östblockets sida som den kan erbjuda, men icke anser sig ha intresse av att med ekonomiska medel driva Sverige in i kriget, föreligger en situation, i vilken de kan förutses vara beredda att iklåda sig de åtaganden i fråga om varutillförseln till Sverige, som blir en av förutsättningarna för en framgångsrik neutralitetspolitik”.¹²⁴

Eftersom östblocket endast i begränsad omfattning kunde erbjuda Sverige de varor som det behövde måste beredskapspolitiken i första hand i allt väsentligt bygga på import från väster. På svensk sida hade man endast ringa kännedom om NATO:s ekonomiska planering. Det var därför angeläget att på västallierat håll försöka utröna ”hur man där tänker sig ett neutralt Sveriges varutillförsel västerifrån” i händelse av stormaktskrig. Eftersom det var högst osäkert om man kunde använda Skagerack som transportled var det nödvändigt att framför allt undersöka möjligheten att använda hamnar på den norska västkusten, bl.a. Trondheim, för detta syfte. Detta förutsatte samråd med norska myndigheter. Enligt Hammarskjöld var det knappast något problem. Eftersom även ett neutralt Sverige var av militärt värde för Norge ”borde den ifrågasatta kontakten icke behöva föranleda missförstånd i fråga om Sveriges fasthållande vid sin principiella linje”.¹²⁵

Det är denna krigshandelsutredning som kom att bli utgångspunkt för den kring mitten av 1950-talet upprättade s.k. Trondheimsleden. Den senare har av revisionistiska forskare betecknats som ett avgörande steg mot att upprätta svenskt operativt militärt samarbete med NATO-landet Norge.¹²⁶ På traditionalistiskt håll har man tonat ned betydelsen av Trondheimsleden och framhållit att det var frågan om ”lageranordningar i Trondheim och röranläggningar till svenska gränsen för att säkra tillförsel av olja både i fred och i krig”.¹²⁷

Eftersom relevant svenskt arkivmaterial är hemligstämplat på den norska regeringens begäran har det inte varit möjligt att närmare undersöka denna fråga.¹²⁸ Det kan emellertid konstateras att initiativet till utredningen kom från UD, att det hade Undéns fulla stöd och att utredningens grundläggande premiss var att det låg i västmaktsintresse att förse även ett neutralt Sverige med försörjningsviktiga varor eftersom det svenska försvaret utgjorde en stark barriär mot Sovjetunionen på NATO:s alltjämt svaga nordflank. Till sitt ursprung låter sig Trondheimsprojektet därför väl infogas i Undéns ”tredje väg” inom utrikespolitiken även om man i militära kretsar var skeptisk till Sveriges möjligheter att under någon längre tid stå vid sidan av ett stormaktskrig i Europa.¹²⁹

Avslutning

I samband med de resultatlösa förhandlingarna om ett skandinaviskt försvarsförbund 1948—49 diskuterade utrikesminister Östen Undén i sin dagbok olika alternativ beträffande utformningen av den framtida svenska utrikespolitiken: neutralitet, öppen västallians och en "tredje väg" däremellan. Den uppmärksammade, delvis infekterade debatt om svensk utrikespolitik under det kalla kriget som igångsattes av den amerikanske forskaren Paul M. Cole i Dagens Nyheter 1990 har nästan uteslutande kommit att kretsa kring frågan huruvida Sverige var strikt neutralt eller om det i hemlighet var anslutet till NATO. Undéns tredje alternativ har därigenom kommit i skymundan i den starkt polariserade debatten.

Föreliggande undersökning har visat att ett starkt svenskt försvar utgjorde grundbulten i Undéns utrikespolitik. Sverige var under NATO:s uppbyggnadskede i början av 1950-talet en regional stormakt i norra Europa med Europas tredje starkaste flygvapen. Trots en betydande egen försvarsindustri var Sverige emellertid beroende av import av krigsmateriel, främst stridsflygplan, radarstationer och tanks, för att kunna vidmakthålla ett modernt, teknologiskt avancerat försvar. Detta öppnade möjligheter till påtryckningar från västmakterna.

Efter utbrottet av Koreakriget i juni 1950 ökade gradvis trycket från USA, Storbritannien och Frankrike på Sverige att medverka i västmakternas handelsembargo beträffande strategiska varor till östblocket. Denna s.k. COCOM-politik syftade till att försvaga öststaterna krigspotential och försvåra deras industriella utveckling. Parallellt med detta ställde USA och Storbritannien hinder i vägen för export av krigsmateriel till Sverige. Eftersom Undéns neutralitetspolitik grundade sig på förekomsten av ett starkt svenskt försvar förändrades den svenska politiken med början våren 1951 i hemlighet alltmera i västvänlig riktning. För att dölja avstegen från en strikt neutralitetspolitik försökte man från svensk sida ingå hemliga överenskommelser och undvika formella avtal.

I juni 1951 ingick Sverige som ett resultat av de svensk-amerikanska s.k. Stockholmssamtalen en hemlig överenskommelse om att medverka i västmakternas ekonomiska krigföring mot Östeuropa. De därefter slutna handelavtalen med östblocksländer visar att Sverige de facto följde överenskommelsen. Som motprestation för de svenska eftergifterna avlägsnades en del hinder, dock inte alla, för export av viktiga varor till Sverige. Beträffande krigsmateriel räknades Sverige fortfarande till en lägre prioriteringsklass än NATO-länderna.

Ett år senare, i juli 1952, slöt Sverige ett krigsmaterielavtal med USA. Från svensk sida försökte man under förhandlingarna uppnå en hemlig överenskommelse i stil med den som reglerade Sveriges strategiska export till östblocksländerna men man tvingades kapitulera inför USA:s krav på ett öppet redovisat mellanstatligt avtal. Avtalet kom trots detta att hemlighållas till 1954. Förklaringen till detta förfaringsätt var att Washington — i strid mot amerikansk

lagstiftning — tog intryck av den svenska regeringens farhågor att avtalet kunde komma att misstolkas i Moskva om det blev känt eftersom det i tiden sammanföll med den s.k. Catalinaaffären.

Som ett resultat av USA-avtalet åtnjöt Sverige samma gynnade ställning som NATO-länderna vad gällde inköp och leveranser av amerikansk krigsmateriel. Det öppnade dessutom dörren för inköp av brittisk krigsmateriel, främst stridsvagnar, till det svenska försvaret. Därmed var grundbulten i Undéns officiellt deklarerade neutralitetspolitik — ett starkt svenskt försvar — åter säkrad och Sverige kunde under 1952 inleda förberedelser för att med bevarad neutralitet säkra importen av framför allt olja västerifrån via Trondheim i händelse av avspärrning i samband med ett krig öst-väst.

Det som utmärkte Undéns ”tredje väg” mellan strikt neutralitet och öppen västallians var således en hemlig västmaktsanknytning inom östhandelspolitiken syftande till att i fred säkra import från väst av modern, högteknologisk krigsmateriel och i krig import av försörjningsviktiga varor till det svenska folkhushållet. En hemlig militärallians med västmakterna eller ett bilateralt försvarsavtal med USA ingick däremot inte i Undéns ”tredje väg”. Som han skrev i sin dagbok 1948: ”Västmakterna bör veta att vi vill rätta in vår försvarskraft, även om vi inte vill åta oss direkta förpliktelser”. Eftersom ett västorienterat, neutralt Sverige *per se* fyllde en viktig funktion som barriär framför NATO:s sårbara norra flank låg det också i västmakternas intresse att den svenska försvarsförmågan upprätthölls. De kunde därför inte driva sina påtryckningar mot Sverige alltför långt.

Undersökningen har visat att Undéns ”tredje väg” hade starkt stöd inom regeringen och utrikesförvaltningen. Den enda tvistefrågan av betydelse gällde Sveriges agerande i FN i februari 1951 då det som enda västlig demokrati lade ned rösten och avstod ifrån att stämpla Kommunist-Kina som angripare i Korea. Trots motstånd från UD och svenska diplomater i USA genomdrev Undén och statsminister Tage Erlander till priset av en inrikespolitisk strid kompromisslöst sin ståndpunkt. Inom utrikesförvaltningen var man från och med våren 1951 positivt inställd till den hemliga, västvänliga kurs inom utrikespolitiken, bakom neutralitetens fasad, som den av Undén, Dag Hammarskjöld och Erlander utstakade ”tredje vägen” *de facto* innebar.

Huruvida den förda politiken — för att anknyta till Sverker Åströms formulering — var ”nödvändig, klok, hedervärd och neutralitetsenlig” är en helt annan fråga. Tillspetsat kan man säga att utrikesledningen bedömde den som nödvändig och därför klok och hedervärd.

Noter

1. Paul M Cole, USA-samarbetet hemlighölls, *Dagens Nyheter* 21 oktober 1990; dens., Neutraliteten gavs upp, *Dagens Nyheter* 31 oktober 1990; dens., Lysande mörklägging, *Dagens Nyheter* 3 februari 1991. — Cole publicerade år 1990 avhandlingen *Neutralité du jour: The Conduct of Swedish Security Policy Since 1945* (Washington, D. C., 1990) i vilken han stödd på amerikanskt källmaterial, vidareutvecklade och skärpte sin delvis våldsamma kritik av svensk socialdemokrati i allmänhet och Undéns utrikespolitik i synnerhet.
2. Sverker Åström, Undén ingen Mr Hyde, *Dagens Nyheter* 7 november 1990; dens., Fram med bevisen!, *Dagens Nyheter* 5 januari 1991; dens., Kampanj utan kunskap, *Dagens Nyheter* 21 februari 1991. Yngve Möller, Ingen kapitulation, *Dagens Nyheter* 27 november 1990. Det senare var ett genmäle mot Bengt Nilson, Vi spelade dubbelt, *Dagens Nyheter* 6 november 1990.
3. Sverker Åström, *Ögonblick. Från ett halvsekel i UD-tjänst* (Stockholm, 1992). Yngve Möller, *Östen Undén. En biografi* (Stockholm, 1986).
4. Yngve Möller, "Östen Undéns utrikespolitik", *Socialdemokratin och svensk utrikespolitik. Från Branting till Palme* (eds.) B. Huldt — K. Misgeld (Stockholm, 1990), s 62.
5. Wilhelm Agrell, *Den stora lögnen. Ett säkerhetspolitiskt dubbelspel i alltför många akter* (Stockholm, 1991), s 158f. och passim. Se även dens., Sverige tappade kontrollen, *Dagens Nyheter* 18 november 1990.
6. Agrell, *Den stora lögnen*, passim.
7. Hans Hederberg, *Svensk roulett. Den farliga vägen mellan öst och väst* (Stockholm, 1989), s 21f. publicerar Undéns dagboksanteckning.
8. *Ibidem*.
9. Åström, *Ögonblick*, s 60—62.
10. Gunnar Adler-Karlsson, *Western Economic Warfare 1947—1967. A Case Study in Foreign Economic Policy* (Stockholm, 1968), s 23f. Birgit Karlsson, *Handelspolitik eller politisk handling. Sveriges handel med öststaterna 1946—1952* (Göteborg, 1992), s 172, 202—204.
11. Björn Hagelin, *Kulorna rullar. Ekonomi och politik kring svensk militär export* (Stockholm, 1985), s 23f. Geir Lundestad, *America, Scandinavia and the Cold War, 1945—1949* (Oslo, 1980), s 232—234. Karlsson, a a., s 212f.
12. Hagelin, a a., s 17, 22f., 33, 120. Karlsson a a., s 171—173.
13. De ursprungliga medlemmarna av COCOM var USA, Canada, Storbritannien, Frankrike, Italien, Beneluxländerna, Danmark och Norge. — Det finns numera flera betydelsefulla arbeten om COCOM. Tor Egil Førland, "Vi sier intet". *Norge i COCOM 1948—53* (Oslo, 1988). Adler-Karlsson, a a. Karlsson, a a.
14. *Foreign Relations of the United States 1950*, vol. 4 (Washington, 1980), s 137f. HP 64 Ea: Westman till Undén, 8 juli 1950. Samtliga här utnyttjade arkivalier med beteckningen HP återfinnes i UD:s arkiv i Riksarkivet (RA) i Stockholm.
15. HP 64 Ea: Undén till Lange, 15 juni 1950, RA.
16. *Foreign Relations of the United States 1950*, vol. 4 (Washington, 1980), s 210f. Førland, a a., s 126. HP 64 Ea: von Sydow till Hammarskjöld, 8 november. Hammarskjöld till Westman, 28 december 1950, RA.
17. Karlsson, a a., s 183. HP 24 V Amer.: PM av Hägglöf, 30 november 1950, RA.
18. Bengt Nilson, "No Coal Without Iron Ore: Anglo-Swedish Trade Relations in the Shadow of the Korean War", *Scandinavian Journal of History*, vol. 16, 1/1991, s 52f.
19. Rolf Tamnes, "Norway's Struggle for the Northern Flank, 1950—1952", *Western Security. The Formative Years. European and Atlantic Defence 1947—53* (ed.) O. Riste (Oslo, 1985), s 217—219.
20. *Ibidem*, s 220—222.

21. Sven Grafström, *Anteckningar 1945—1954*, (ed.) S. Ekman (Stockholm, 1989), s 918.
— För amerikanska bedömningar se Agrell, *Den stora lögnen*, s 111f.
22. Nilson, a a., s 54.
23. Karl Molin, *Omstridd neutralitet. Experternas kritik av svensk utrikespolitik 1948—1950* (Stockholm, 1991), s 30, 34f., 45f.
24. Ibidem, s 30f., 80f., och passim. Karl Molin, "Neutralitetens dolda kris (1948—49)", *Socialdemokratin och svensk utrikespolitik*. Från Branting till Palme (eds.), B. Huldt — K. Misgeld (Stockholm, 1990), s 74—86.
25. Agrell, *Den stora lögnen*, s 80.
26. Ibidem, s 70, 101.
27. HP 24 V' Amer.: PM av Dahlman, 4 augusti 1950, RA.
28. HP 24 V' Amer.: Hägglöf till UD, 4 september 1950, RA.
29. HP 24 V' Amer.: Hägglöf till UD, 4, 8, 13 och 14 september 1950, RA.
30. HP 24 V' Amer.: PM av Malling, 19 oktober 1949. Boheman till Hammarskjöld, 12 januari 1951, RA. Jfr Agrell, *Den stora lögnen*, s 76f.
31. HP 24 V' Amer.: Boheman till Hammarskjöld, 24 mars. Boheman till Dahlman, 29 mars. de Besche till Undén, 26 augusti 1950, RA. Cole, *Neutralité du jour*, s 338f. Agrell, *Den stora lögnen*, s 102.
32. HP 24 V' Amer.: Boheman till Erlander, 3 oktober. UD till ambassaden i Paris, 5 oktober 1950. RA.
33. HP 24 V' Amer.: UD till ambassaden i Paris, 5 oktober 1950. RA.
34. HP 24 V' Amer.: Svenska ambassaden i Washington till UD, 28 november 1950, RA.
35. Callum MacDonald, *Britain and the Korean War* (Oxford, 1990), s 40f.
36. *Foreign Relations of the United States* 1951, vol. 7:1 (Washington, 1983), s 7—9.
37. *Foreign Relations of the United States*, vol. 4 (Washington, 1980), s 256—259.
38. HP 1 Xko: PM av Hammarskjöld, 5 januari 1951, RA. Nilson, a a., s 52 f.
39. Utrikesnämnden: Protokoll, 8, 17 och 25 januari 1951, RA.
40. HP 1 Xko: PM av Hammarskjöld, 8 januari. PM av Undén, 9 januari, RA. Utrikesnämnden: Protokoll, 8 januari 1951, RA.
41. Grafström, a a., s 1237. Grafström betecknade i efterhand innehållet i Hammarskjölds brev som ett exempel på dennes "intellektuella eskapism". Ibidem, s 981f.
42. Grafström, a a., s 974—982, 1234—1236. HP 1 Xko: Boheman till UD, 5 januari 1951, RA. Yngve Möller, *Rickard Sandler. Folkbildare. Utrikesminister* (Stockholm, 1990), s 473f. Sven Dahlmans arkiv: Boheman till Dahlman, 26 januari 1951. Arkivet förvaras av ambassadör Sven Dahlman, Stockholm, som har för avsikt att överlämna handlingarna till Riksarkivet. Intervju med Dahlman, 10 april 1991.
43. HP 24 V': Hägglöf till Undén, 15 september 1951, RA. Den brittiska regeringen upphävdessomaren 1951 sitt beslut och tillät export till Sverige av 10 radarstationer 1951, därefter 15 stycken per år. Ibidem.
44. Möller, Rickard Sandler, s 474. Den brittiske FN-ambassadören Sir Gladwyn Jebb (sedermera Lord Gladwyn) framhöll den 3 januari 1951 under ett samtal med sin amerikanske kollega med Sverige som exempel "that it would be extremely serious for the countries bordering on Russia to name the Chinese Communists as aggressors ... These states might be overrun if they supported such a resolution". *Foreign Relations of the United States* 1951, vol. 7:1 (Washington, 1983), s 12.
45. *Foreign Relations of the United States* 1951, vol. 7:1 (Washington, 1983), passim. MacDonald, a a., s 45—47. Lord Gladwyn, *The Memoirs of Lord Gladwyn* (London, 1972), s 245—247.
46. Tage Erlander, *1949—1954* (Stockholm, 1974), s 147.
47. Sven Dahlmans arkiv: Dahlman till Boheman, odat. koncept (med påskriften "december 1950 eller på nyåret 1951"). Dahlman till Boheman, koncept, 6 februari 1951. Östen Undéns arkiv: Dagboksanteckningar, 1 och 2 februari 1951, Kungliga Biblioteket (KB), Stockholm.

48. Nilson, a a., s 54.
49. Ibidem, s 52f.
50. Ibidem, s 54f.
51. HP 64 Ec: Hagen till Malmaeus, 2 februari. Hagen till Kaijser, 16 mars. Hagen till UD, 22 mars. PM av Malmaeus, 17 mars 1951, RA.
52. HP 64 Er: Modig till Belfrage, 25 januari och 3 februari. UD till ambassaden i Moskva, 19 januari och 7 februari. Pressmeddelande från UD, 21 april 1951, RA. Karlsson, a a., s 190.
53. Nilson, a a., s 55f.
54. Ibidem, s 56.
55. Ingemar Hägglöfs arkiv: Dagboksanteckning, 20 februari 1951. Arkivet förvaras av ambassadör Ingemar Hägglöf, Skanör. Intervju med Hägglöf, 28 september 1991. Karlsson, a a., s 184—195. Embargokullager var kullager med en dimension mindre än 15 mm och större än 60 mm.
56. Carl-Henrik von Platen, "Handelsförhandlingar med länder i öst". *Öst och väst*. 7 experter om ekonomi, handel och vetenskap i perestrojkans tid (Stockholm, 1989), s 36f.
57. Cole, USA-samarbetet hemlighölls, *Dagens Nyheter* 21 oktober 1990; dens., Neutraliteten gavs upp, *Dagens Nyheter* 31 oktober 1990; dens., Lysande mörkläggning, *Dagens Nyheter* 21 februari 1991; dens., Neutralité du jour, s 352.
58. Möller, Ingen kapitulation, *Dagens Nyheter* 27 november 1990. — Möller utsågs 1992 till medlem av Neutralitetspolitikkommissionen, som behandlar Sverige och COCOM-politiken i betänkandet *Om kriget kommit... Förberedelser för mottagande av militärt bistånd 1949—1969* (SOU 1994:11), s 14, 129f., 170, 306. Enligt Kommissionen anpassade Sverige "delvis" sin östhandelspolitik till amerikanska önskemål och samarbetade inofficiellt "och i begränsad omfattning" med västmakterna i deras handelsblockad avseende strategiska varor mot östblocket. Stockholmssamtalen resulterade i "en viss informationskyldighet" gentemot USA vid eventuella avsteg från embargopolitiken. Kommissionen tonar således ned omfattningen av de svenska eftergifterna. Någon diskussion i vad mån de var förenliga med neutralitetspolitikens krav förs inte. — Som framgår av föreliggande artikel var Sverige fr.o.m. 1951 de facto medlem av COCOM även om det inte var representerat i organisationens rådslag och exportkontrollmöten. Enligt Stockholmsöverenskommelsen fick Sverige i vissa fall exportera embargovaror till Östeuropa. En liknande undantagsbestämelse tillämpades även inom COCOM, där den var känd som Alphan-d-klausulen. Förland, a a., s 84f.
59. Åström, Undén ingen Mr Hyde, *Dagens Nyheter* 7 november 1990; dens., Fram med bevisen!, *Dagens Nyheter* 5 januari 1991; dens., Kampanj utan kunskap, *Dagens Nyheter* 21 februari 1991; dens., Ögonblick, s 63—65.
60. Jfr Karlsson, a a., s 171, 178f. — Undén var mycket återhållsam med att informera utrikesnämnden om de svenska eftergifterna i östhandelspolitiken. Under 1951 diskuterades östhandelsfrågor endast den 27 februari, 1952 inte alls. Utrikesnämnden: Protokoll, 27 februari 1951, RA. Vid en partiledarkonferens den 28 februari 1951 gav Undén "kompletterande upplysningar om USA:s inställning till östhandeln (på grundvalen av telegram från Washington)". Östen Undéns arkiv: Dagboksanteckning, 28 februari 1951, KB.
61. von Platen, a a., s 37.
62. HP 24 V' Amer.: Boheman till UD, 16 april, 14 och 17 maj 1951, RA.
63. Jfr Karlsson, a a., s 146f.
64. HP 24 V' Amer.: PM av Undén, 30 maj 1951, RA. Östen Undéns arkiv: Dagboksanteckning, 30 maj 1951, KB.
65. HP 24 V' Amer.: PM av Undén, 30 maj 1951, RA. Möller, Östen Undén, s 368f.
66. Tamnes, a a., s 231, 235.
67. *Svenska Dagbladet*, 6 maj 1951.

68. Gunnar Hägglöf, *Engelska år 1950—60* (Stockholm, 1974), s 210f.
69. *Nedskjutningen av DC 3-an i juni 1952*, rapport från DC 3-utredningen (Stockholm, 1992), s 21—23, 27—29, 31 och passim.
70. Agrell, Den stora lögnen, s 121—142.
71. Ingemar Hägglöfs arkiv: Dagboksanteckning, 9 augusti 1951.
72. Nilson, a a., s 60.
73. Ibidem, s 60f.
74. Östen Undéns arkiv: Dagboksanteckning, 20 oktober 1951, KB.
75. Nilson, a a., s 62.
76. Ibidem, s 63f.
77. Ibidem, s 64f.
78. Ibidem, s 66f.
79. Ibidem, s 67.
80. HP 64 Ct¹: PM från generalkonsulatet i Berlin, 20, 26, 30 och 31 oktober. UD till generalkonsulatet, 29 november 1951. — Molybden fanns på COCOM:s embargo-lista. I en notväxling i december 1950 gav den svenska regeringen Norge garantier att inte tillåta reexport av molybdenmalm. Förland, a a., s 94, 130f., 185, 229. Svavelkis stod inte på COCOM-listorna, men hösten 1951 föreslog Storbritannien att det skulle upptagas på den kvantitativa listan. Efter hårda förhandlingar hamnade svavelkis två år senare på COCOM:s observationslista. Ibidem, s 100—102.
81. HP 64 CT¹: Globalkompensationsavtal mellan DIA och AB Sukab, 19 januari. PM av Hägglöf, 23 januari 1952, RA.
82. HP 64 Er: PM i UD, 20 december 1951, RA. Karlsson, a a., s 201.
83. HP 64 Er: Pressmeddelande, 17 januari. PM av Hägglöf, 18 januari, 7 februari. HP 64 Ua: PM av Hägglöf, 11 februari 1952, RA. Karlsson, a a., s 214.
84. HP 64 Ua: Hägglöf till von Platen, 26 juli 1951, RA.
85. HP 64 Ua: de Besche till Belfrage, 18 maj. de Besche till Hammarskjöld, 4 juli 1951, RA.
86. HP 64 Ua: de Besche till Hammarskjöld, 4 juli. Bagge till UD, 16 augusti 1951, RA.
87. HP 64 Ua: PM från AB Bofors, 21 augusti. Bagge till Thorp, 28 augusti. von Platen till Hägglöf, 2 oktober 1951, RA.
88. HP 64 Ua: PM av Boheman, 1 november 1951, RA. Karlsson, a a., s 207.
89. Ibidem. — De amerikanska myndigheterna beviljade Bofors ansökan i april 1952. HP 64 Ua: PM i UD, 5 april 1952, RA.
90. *Foreign Relations of the United States* 1951, vol. 4:1 (Washington, 1985), s 872.
91. Ibidem.
92. Cole, Neutralité du jour, s 352.
93. Ibidem, s 361; dens., Lysande mörkläggning, *Dagens Nyheter* 3 februari 1991. — Till grund för diskussionen låg ett policy-dokument utarbetat inom NSC:s sekretariat, *The Position of the United States with Respect to Scandinavia and Finland*, daterat den 8 januari 1952. Detta dokument är numera publicerat i SOU 1994:11, bilaga nr. 9.
94. HP 24 V¹ Amer.: PM av de Besche, 7 februari. PM av försvarsattachéerna, 15 februari 1952, RA.
95. Cole, Neutralité du jour, s 364. HP 24 V¹ USA: PM av Lundberg, 15 mars 1952, RA.
96. HP 24 V¹ Amer.: Cole till Flach, 27 november 1951 (enligt påskrift överlämnat till Dahlman 28 november 1951 och uppvisat för Hammarskjöld och Lundberg samma dag), RA.
97. HP 24 V¹ USA: Boheman till UD, 17 mars 1952, RA.
98. Östen Undéns arkiv: Dagboksanteckning, 1 april 1952, KB.
99. HP 24 V¹ USA: Aide-Mémoire, 1 april 1952, RA.
100. Förhandlingsprocessen kan följas i HP 24 V¹ USA, RA.
101. Hederberg, a a., s 106f.

102. Cole, USA-samarbetet hemlighölls, *Dagens Nyheter* 21 oktober 1990; dens., Neutralitetens gavs upp, *Dagens Nyheter* 31 oktober 1990; dens., Lysande mörkläggning, *Dagens Nyheter* 3 februari 1991; dens., Neutralité du jour, s. 365f. Agrell, Sverige tapade kontrollen, *Dagens Nyheter* 18 november 1990; dens. Den stora lögnen, s 103—107.
103. Åström, Undén ingen Mr Hyde, *Dagens Nyheter* 7 november 1990; dens., Fram med bevisen!, *Dagens Nyheter* 5 januari 1991; dens., Kampanj utan kunskap, *Dagens Nyheter* 21 februari 1991; dens., Ögonblick, s 65 f., s 211. — Det finns en rik litteratur om Catalinaaffären, som egentligen borde benämnas DC 3-affären. Se t.ex. Kenth Olsson, *Catalinaaffären. Nytt ljus över svenskarnas försvinnande* (Malmö, 1987). Cecilia Steen-Johnsson, *Ett folkbedrägeri. DC 3:an och svensk säkerhetspolitik* (Stockholm, 1992).
104. HP 24 V Amer.: UD till Boheman, 19 juni. PM av Hammarskjöld, 25 juni. Hammarskjöld till de Besche, 23 september. Den 27 juni meddelade Butterworth att State Department gått med på uppskov med registreringen av avtalet eftersom den svenska regeringen ville "förhindra att skriftväxlingen skulle sättas i samband med den situation som utvecklats efter incidenterna på Östersjön". PM av Hammarskjöld, 27 juni 1952, RA.
105. HP 24 V" USA: UD till Boheman, 25 april 1952, RA.
106. Birgitta Bergmark, *Stig Wennerström. Spionen som teg* (Stockholm, 1993), s 64.
107. HP 64 Ua: PM av Hammarskjöld, 2 juli 1952, RA.
108. Ibidem. Jfr Agrell, Den stora lögnen, s 105.
109. Hans Ulfhielm, "Svensk stridsfordonsanskaffning 1920—1990", *Pansartrupperna 1942—1992* (ed.) B. Kjellander (Skövde, 1992), s 189f.
110. HP 1 Ba: Hägglöf till Dahlman, 11 juni 1952, RA.
111. HP 1 Ba: PM av Hammarskjöld, 24 juli 1952, RA. Ulfhielm. a a., s 192. — År 1954 köpte Sverige ytterligare 160 stridsvagnar. Ibidem.
112. *Svensk försvarspolitik under efterkrigstiden* (eds.) H. C. Cars m.fl. (Stockholm, 1986), s 24.
113. HP 10 Ab: PM från Riksnämnden för ekonomisk försvarsberedskap, 16 januari 1950, RA.
114. Agrell, Den stora lögnen, s 84, 86, 95.
115. Ingemar Hägglöfs arkiv: Dagboksanteckning, 3 december 1951. HP 10 Ab: Hägglöf till Gihl, 16 november 1951, RA.
116. Ingemar Hägglöfs arkiv: Dagboksanteckning, 21 november 1951.
117. Utrikesnämnden: Protokoll, 30 januari 1952, RA.
118. HP 10 Ab: PM av Hägglöf, 10 maj 1952, RA.
119. Agrell, Den stora lögnen, s 58, 79f., 157.
120. HP 10 Ab: Marginalanteckning av Undén på Hägglöfs PM av 10 maj (se ovan not 118). Lundberg till Malmfors, 25 juni 1952, RA.
121. HP 10 Ab: PM av Hägglöf, 19 december 1952, RA.
122. Agrell, Den stora lögnen, s 84. Jfr SOU 1994:11, s 152f., 185, 291.
123. Tamnes, a a., s 220. Jfr Agrell, Den stora lögnen, s 112.
124. HP 10 Ab: PM av Hammarskjöld, 18 december 1952 (med notering av Hammarskjöld att "texterna ha preliminärt godkänts av utrikesministern"), RA.
125. Ibidem.
126. Agrell, Den stora lögnen, s 86—88.
127. Åström, Ögonblick, s 106f. Möller, Östen Undén, s 402—404. Citatet är från Åström.
128. Som exempel kan nämnas att RA år 1993 avslag författarens ansökan att ta del av relevanta handlingar i Riksnämndens för ekonomisk försvarsberedskap arkiv för åren 1953—56 med denna motivering. — En del upplysningar kom fram i samband med att Överstyrelsen för ekonomiskt försvar 1987 sålde sina anläggningar i Trondheim till Norge. I Trondheim fanns "stora bergskyddsrum för lagring av bränsle, med en kapacitet av 50 000 kbm, och ett bergrum på 600 kvm för lagring av bered

skapsmateriel". Steen-Johnsson, a a., s 96. — Enligt Neutralitetspolitikkommisjonen slöt Sverige och Norge 1956 avtal om upprättande av "Trondheimsförrådet", som stod färdigt 1962. SOU 1994:11, s 132f.

129. Se t.ex. *Ny Militär Tidskrift*, vol. 25, 11/1952, s 306f., 315—320. Jfr. SOU 1994:11, s 117, 172, 199.